

تأییدیه اعضای هیئت داوران حاضر در جلسه دفاع از

پایان نامه کارشناسی ارشد

اعضای هیئت داوران نسخه نهایی پایان نامه خانم حوران اکبرزاده تحت عنوان «مسئله شرور از دیدگاه جی. ال. مکی و نقد و بررسی آن از دیدگاه فلاسفه اسلامی» را از نظر فرم و محتوی بررسی نموده و پذیرش آن را برای تکمیل درجه کارشناسی ارشد پیشنهاد می کنند.

اعضای هیأت داوران	نام و نام خانوادگی	رتبه علمی	امضاء
۱- استاد راهنما	دکتر علی افضلی	استادیار	
۲- استاد مشاور	دکتر محمد سعیدی مهر	استادیار	
۳- نماینده شورای تحصیلات تکمیلی	دکتر لطف ا...نبوی	استادیار	
۴- استاد ممتحن	دکتر رضا اکبریان	استادیار	
۵- استاد ممتحن	دکتر احد فرامرز قراملکی	استادیار	

آیین‌نامه چاپ پایان‌نامه (رساله)‌های دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس

نظر به اینکه چاپ و انتشار پایان‌نامه (رساله)‌های تحصیلی دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس مبین بخشی از فعالیت‌های علمی - پژوهشی دانشگاه است بنابراین این به منظور آگاهی و رعایت حقوق دانشگاه، دانش‌آموختگان این دانشگاه نسبت به رعایت موارد ذیل متعهد می‌شوند:

ماده ۱: در صورت اقدام به چاپ پایان‌نامه (رساله)ی خود، مراتب را قبلاً به طور کتبی به مرکز نشر دانشگاه اطلاع دهد.

ماده ۲: در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه)، عبارت ذیل را چاپ کند:

«کتاب حاضر، حاصل پایان‌نامه کارشناسی ارشد نگارنده در رشته فلسفه و کلام

اسلامی که در سال ۱۳۷۷ در دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس به راهنمایی

آقای دکتر علی افضلی و مشاوره آقای دکتر محمد سعیدی مهر از آن دفاع شده است.»

ماده ۳: به منظور جبران بخشی از هزینه‌های نشریات دانشگاه تعداد یک درصد شمارگان

کتاب (در هر نوبت چاپ) را به مرکز نشر دانشگاه اهدا کند دانشگاه می‌تواند مازاد نیاز خود را

به نفع مرکز نشر در معرض فروش قرار دهد.

ماده ۴: در صورت عدم رعایت ماده ۳، ۵۰٪ بهای شمارگان چاپ شده را به عنوان خسارت به

دانشگاه تربیت مدرس، تأدیه کند.

ماده ۵: دانشجو تعهد و قبول می‌کند در صورت خودداری از پرداخت بهای خسارت، دانشگاه

می‌تواند خسارت مذکور را از طریق مراجع قضایی مطالبه و وصول کند؛ به علاوه به دانشگاه

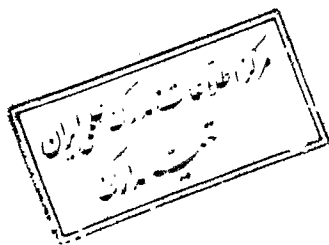
حق می‌دهد به منظور استیفای حقوق خود، از طریق دادگاه معادل وجه مذکور در ماده ۴ را از

محل توقیف کتابهای عرضه شده نگارنده برای فروش، تأمین نماید.

ماده ۶: اینجانب حوران اکبرزاده دانشجوی رشته فلسفه و کلام اسلامی مقطع

کارشناسی ارشد تعهد فوق و ضمانت اجرایی آن را قبول کرده، به آن ملتزم می‌شوم.

حوران

۱۳۷۸ / ۱۶۱ - ۸۲

دانشگاه تربیت مدرس

دانشکده علوم انسانی

پایان‌نامه کارشناسی ارشد فلسفه و کلام اسلامی

مسئله شر از دیدگاه جی. ال. مکی و نقد

و

بررسی آن از دیدگاه فلاسفه اسلامی

نگارش:

حوران اکبرزاده

استاد راهنما:

آقای دکتر علی افضلی

استاد مشاور:

آقای دکتر محمد سعیدی مهر

زمستان ۱۳۷۷

3958,۲

تقدیم:

تقدیم به عصارهٔ هستی، امام عصر (عج)،
همو که با ظهورش، بشریت را از گرداب
پلیدیها و «شرور» نجات می‌بخشد.

و

تقدیم به مادر و پدر عزیزم که وجود سراسر
«خیر» و دعای گرمشان همواره بدرقهٔ راهم
بوده است.

و

تقدیم به همسر بزرگوارم که همواره در
رسیدن به «خیرات»، یاور و همراه بوده
است.

تشکر و قدردانی

اگر شکر خالق در بیان شکر مخلوق است، به پاس قدردانی از نعماتی که خالق متعال نصیبم فرموده و بنابر وظیفه‌ای که در قبال زحمات بی‌دریغ اساتیدم احساس می‌کنم، بدینوسیله تشکر و قدردانی خود را از استاد ارجمند جناب آقای دکتر افضلی که با زحمات بی‌شائبه خود راهنمایی پایان نامه را به عهده گرفتند و مرا مرهون الطاف خویش کردند، ابلاغ می‌دارم و از جناب آقای محمد سعید مهر که در مشاورهٔ پایان نامه مرا مدد رساندند، قدردانی می‌کنم.

هم چنین، از اساتید بزرگوار جناب آقای دکتر اکبریان و جناب آقای دکتر قراملکی که زحمت نظارت پایان نامه را تقبل کرده و با مطالعه و حضور خویش در جلسهٔ دفاع بر من منت نهادند، بی‌نهایت سپاسگزارم.

چکیده

جی. ال. مکی، فیلسوف ملحد انگلیسی مدعی است که باورهای دینی فاقد تکیه‌گاه عقلانی‌اند. وی برای اثبات مدعای خویش بین سه قضیه‌ای که مورد قبول خداشناسان است، ناسازگاری برقرار می‌کند.

این سه قضیه از این قرار است:

«خداوند قادر مطلق است»، «خداوند خیر محض است»، «و شر وجود دارد»

گرچه در بین قضایای مذکور، تناقض صریحی به چشم نمی‌خورد اما اگر چند قضیه دیگر را به آنها ضمیمه کنیم، تناقض آشکار می‌گردد.

برای حل مشکل شر، الهیون در طول تاریخ نظریه‌ها و دفاعیه‌های مختلف را ارائه کرده‌اند. مکی برخی از مهمترین این راه‌حلها را مورد ارزیابی قرار داده و آنها را رد می‌کند. این راه‌حلها عبارتند از:

۱- شر قرین با خیر است.

۲- شر واسطه ضروری برای خیرات است.

۳- جهان با وجود شر، بهتر از جهان عاری از شر است.

۴- شر مولود اختیار انسان است.

به نظر می‌آید تنها راه حل سوم و چهارم در تبیین مسئله شر موفق‌اند. زیرا در راه حل سوم، مشکل «شرور مستهلک» و در راه حل چهارم مشکل «شرور غیر مستهلک» مورد ارزیابی قرار گرفته‌اند. اما جان مکی، مشکلات متعددی را مطرح می‌کند تا این دو راه حل را نیز به بن بست بکشاند. او در پیشنهاد خود مبنی بر اینکه «چه اشکالی داشت که خداوند انسانها را به «گونه‌ای» می‌آفرید که همواره به نحو مختارانه خیر را انتخاب می‌کردند؟»، امکان وقوع جهانی را مطرح می‌کند که خداوند قادر مطلق باشد و شر نیز وجود نداشته باشد و ...

فلاسفه اسلامی به خصوص صاحبان سه مکتب مهم فلسفی اسلامی، پاسخهایی را در رابطه با کیفیت ورود شر در قضاء الهی مطرح کرده‌اند. از نظر آنان شر یا عدمی است و یا منشأ عدم است. شرور عدمی مبدأ نمی‌خواهند و متناسب به خداوند نیستند، اما شرور

وجودی، از حیث وجودی بودنشان خیر محسوب می‌شوند و از این حیث که منشأ عدم هستند، شر به حساب می‌آیند. ایشان راه‌حل‌های دیگری از جمله:

نسبی بودن شر، تلازم (ملازمت) خیرات با شرور، واسطه بودن شر برای رسیدن به خیرات برتر و ... مطرح کرده‌اند.

ما در این نوشتار برآنیم که پس از طرح جامعی از نظریات جان مکی و فلاسفه اسلامی، شبهه مکی را توسط ادله فلاسفه اسلامی نقد و بررسی کنیم و ...

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱.....	- چکیده.....
۳.....	- مقدمه.....
۴.....	- کلیات تحقیق.....
۴.....	الف) تعریف مسأله و بیان سؤالهای اصلی تحقیق.....
۴.....	ب) فرضیات.....
۴.....	ج) اهداف.....
۵.....	د) روش تحقیق.....

فصل اول: رویکردی تاریخی به مسئله شر

۷.....	۱-۱ پیشینه مسأله شر.....
۷.....	۲-۱ افلاطون و ارسطو و حکمای اسلامی.....
۹.....	۳-۱ فلاسفه غرب.....
۹.....	اگوستین.....
۱۰.....	توماس آکوئیناس.....
۱۱.....	لایبنیتس و تئودیسه.....
۱۳.....	دیوید هیوم.....
۱۷.....	جی. ال. مکی.....
۱۹.....	۴-۱ دو تقریر عمده از مسأله شر.....
۱۹.....	مسأله منطقی شر.....
۲۰.....	الوین پلاتتینجا فیلسوف خدا باور معاصر.....
۲۱.....	مسأله شر به منزله قرینه و دلیلی علیه وجود خداوند.....
۲۳.....	۵-۱ فرق دفاعیه و نظریه عدل الهی استدلالی.....

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۲۵	۱-۶ چند نظریه عدل الهی استدلال جهانی

فصل دوم: مسئله شر از دیدگاه جی. ال. مکی

۲۹	مقدمه
۳۰	۱-۲ طرح مسئله شرور از دیدگاه مکی
۳۳	۲-۲ راه‌حلهای مسأله شر
۳۳	الف) راه‌حلهای مناسب
۳۵	ب) راه‌حلهای مغالطه آمیز
۳۶	* خیر بدون شر نمی‌تواند وجود داشته باشد یا «شر بالضرورة متضایف با خیر است»
۳۷	اشکال راه حل مذکور از دیدگاه مکی
۳۸	تبیین نظریه الهیون
۴۱	* شر به عنوان واسطه خیر، ضروری است
۴۲	اشکال مکی به راه حل فوق
۴۴	* این جهان با وجود بعضی شرور در آن، از جهانی که می‌توانست بدون شر باشد بهتر است
۴۷	امتیازات این راه حل
۴۹	اشکال مکی به راه حل فوق
۵۱	* شر لازمه اختیار انسان است (نظریه «دفاع مبتنی بر اختیار»)
۵۵	امتیازات نظریه مبتنی بر اختیار از دیدگاه مکی
۵۶	۲-۳ تلاشهایی برای گریز از مسئله شرور
۵۶	خیرخواهی خداوند مانند خیرخواهی ما نیست
۵۸	دیدگاه گرونر
۵۹	انتقاد مکی به این دیدگاه

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۶۴	۲-۴ تناقض در قدرت مطلق خداوند.....
۶۵	پاسخ الهیون.....
۶۵	جواب مکی.....
۶۷	۲-۵ مراتب و درجات قدرت مطلق.....
۷۳	۲-۶ دفاع مبتنی بر اختیار.....
۷۳	اقسام شرور: شرور طبیعی و اخلاقی.....
۷۳	سؤال مکی در مورد علت اعطاء اختیار از طرف خداوند.....
۷۴	پاسخ الهیون.....
۷۴	مکی و نقد و بررسی نظریه «دفاع مبتنی بر اختیار».....
۷۷	تحلیل سخن مکی در باره شرور طبیعی.....
۷۹	اعتراضات الهیون به مکی.....
۸۳	* بحثی حاشیه‌ای: طبیعت اختیار.....
۹۴	* ادامه نظریه دفاع مبتنی بر اختیار.....

فصل سوم: دیدگاه فلاسفه اسلامی در مورد مسئله شر

۱۰۵	مقدمه.....
۱۰۶	۳-۱ ماهیت و چیستی خیر.....
۱۰۷	۳-۲ خیر مساوق با وجود است.....
۱۰۸	۳-۳ مقدار و جایگاه خیر.....
۱۰۸	۳-۴ ماهیت و چیستی شر.....
۱۱۰	۳-۵ آیا شر امری وجود است.....
۱۱۱	۳-۶ کمیت شر در قیاس با خیر.....

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
۷-۳ جایگاه و منطقه ظهور شر.....	۱۱۲
۸-۳ ارتباط بحث خیر و شر با سایر مباحث خداشناسی.....	۱۱۳
۹-۳ صفات کمالیه خداوند و ارتباط آنها با خیریت محض.....	۱۱۶
۱۰-۳ علم و عنایت الهی.....	۱۱۷
با وجود عنایت الهی شرور چگونه تفسیر می شود.....	۱۲۰
۱۱-۳ قضا و قدر.....	۱۲۱
مفهوم قضا و قدر و فرق آن دو با یکدیگر.....	۱۲۱
رأی ابن سینا در قضا و قدر.....	۱۲۱
شرح بیان ابن سینا توسط قطب الدین رازی در مورد کیفیت تنزیل قضا به عالم.....	۱۲۲
فرق بین عنایت و قضا از نظر ابن سینا.....	۱۲۳
قضا و قدر از نظر میرداماد.....	۱۲۳
قضا از دیدگاه ملاصدرا.....	۱۲۴
قدر از دیدگاه ملاصدرا.....	۱۲۴
شر بالعرض (شر و جودی) در عالم قضاء الهی.....	۱۲۴
نظریه لایب نیتس و قضا و قدر الهی.....	۱۲۵
۱۲-۳ نظام أحسن.....	۱۲۵
نظریه فلاسفه اسلامی پیرامون نظام أحسن.....	۱۲۶
استدلال ابو حامد غزالی بر نظام أحسن.....	۱۲۶
قطب الدین شیرازی و استدلال وی بر نظام أحسن.....	۱۲۷
بحث نظام أحسن از دیدگاه جوادی آملی.....	۱۲۸
۱۳-۳ تقسیم بندی عقلی متصور درباره موجودات از جهت خیر و شر.....	۱۲۹
تقسیم بندی ابن سینا در باره خیر و شر.....	۱۲۹

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
تقسیم‌بندی شیخ اشراق در بارهٔ خیر و شر	۱۳۰
تقسیم‌بندی میرداماد در بارهٔ خیر و شر	۱۳۱
تقسیم‌بندی ملاصدرا در بارهٔ خیر و شر	۱۳۱
تقسیم‌بندی‌های دیگری از شر	۱۳۳
۱۴-۳ ادراک ما از شر از نظر ابن‌سینا	۱۳۵
۱۵-۳ منظور از عدم چیست؟	۱۳۶
۱۶-۳ تقسیم‌بندی دیگر شیخ‌الرئیس دربارهٔ شرور	۱۳۷
۱۷-۳ شرور طبیعی و شرور اخلاقی	۱۳۸
۱۸-۳ تبعیض‌ها و تفاوت‌ها	۱۳۹
آیا نظام هستی و نظام علیّ و معلولی محدودیت برای قدرت مطلقهٔ خداوند است؟	۱۴۰
* طُرُق مختلف برای حل مشکل شرور و درک عدل الهی	۱۴۲
۱۹-۳ راه‌حلهای شبههٔ شرور (شرور طبیعی)	۱۴۳
۱-۱۹-۳ راه حل اول، شر عدمی است و امر عدمی مبدأ نمی‌خواهد	۱۴۴
اشکال فخر رازی در مورد عدمی بودن شر	۱۴۷
پاسخ خواجه طوسی و قطب‌الدین رازی	۱۴۷
۲-۱۹-۳ راه‌حلهای شرور وجودی (شرور بالعرض)	۱۴۸
الف - تلازم خیرات با شرور	۱۴۸
نظر میرداماد در مورد شرور	۱۵۱
چگونه عالم که توأم با شرور است، از خداوند تعالی صادر شده است؟	۱۵۱
اگر شرور عالم ناشی از امکان آن است، چرا خداوند عالم را به نحو امکان آفرید؟	۱۵۲
چرا خداوند عالم را طوری نیافریده که همهٔ موجودات، خیر محض باشند و اصلاً شری وجود نداشته باشد؟	۱۵۲

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱۵۵	اشکال فخر رازی
۱۵۶	جواب خواجه و قطب‌الدین شیرازی
۱۵۶	مقایسه طبیعت با علل ماقبل آن
۱۵۷	* چه چیزی اولاً و بالذات مورد نظر جعل الهی بوده است؟
۱۵۷	ب) نسبی بودن شرور
۱۶۱	نظام کلی و نظام جزئی
۱۶۳	تفکیک بین واقعیت و ارزش
۱۶۴	معجزه و خرق عادات چگونه در نظام کلی تبیین می‌شود؟
۱۶۵	نقدی بر تبیین شهید مطهری از معجزه
۱۶۶	وابستگی اشیاء در نظام طولی و عرضی با یکدیگر
۱۶۷	ج) اندک بودن شرور در مقابل خیرات کثیر
۱۶۸	* تبیین چگونگی ورود شر در قضاء الهی با توجه به دوراه حل اخیر
۱۶۹	چند اشکال در مورد اندک بودن شر
۱۷۰	د) ترتب خیرات و مصالح بر شرور
۱۷۴	ه) شر جزئی، در یک نظام کل، خیر به حساب می‌آید
۱۷۴	و) وجود زشتیها، ما را متوجه زیباییها می‌کند
۱۷۶	شبهه‌ای پیرامون مرگ و نیستی
۱۷۷	آیا شرور متوجه افراد است یا انواع؟
۱۷۸	شبهه‌آلام
۱۷۹	جواب ملاصدرا به شبهه‌آلام
۱۸۰	شبهه فخر رازی
۱۸۱	پاسخ خواجه نصیرالدین طوسی و قطب‌الدین رازی

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
۲-۲۰ شرور اخلاقی.....	۱۸۲
اختیار انسان از دیدگاه فلاسفه اسلامی.....	۱۸۳
قدرت و اراده در خداوند و انسان از دیدگاه ابن سینا.....	۱۸۳
شریت اخلاق و اعتقادات فاسده.....	۱۸۵

فصل چهارم: نقد و بررسی شبههٔ مکی از دیدگاه فلاسفهٔ اسلامی

مقدمه.....	۱۸۹
۱-۴ خلاصه سه مکتب مهم فلاسفهٔ اسلامی.....	۱۸۹
دیدگاه حکیم ابن سینا در مورد شرور.....	۱۹۲
دیدگاه شیخ اشراق در مورد شرور.....	۱۹۴
دیدگاه صدرالمتألهین در مورد شرور.....	۱۹۴
۲-۴ نقد و بررسی شبههٔ مکی از دیدگاه فلاسفه اسلامی.....	۱۹۶
۱-۲-۴ طرح اجمالی شبههٔ مکی.....	۱۹۶
نکاتی چند پیرامون نقد و بررسی شبههٔ مکی.....	۱۹۷
۳-۴ تحلیل راه‌حلهای ارائه شده توسط مکی.....	۱۹۹
۱-۳-۴ راه‌حلهای مناسب.....	۱۹۹
فلاسفه اسلامی و راه‌حلهای مناسب.....	۲۰۰
۲-۳-۴ راه‌حل‌های مغالطه آمیز.....	۲۰۱
الف) شر، متضایف با خیر است، به عبارت دیگر، شر نسبی است.....	۲۰۱
اشکال اول مکی به راه حل اول.....	۲۰۱
ارزیابی فلاسفهٔ اسلامی.....	۲۰۲
اشکال دوم مکی به راه حل اول.....	۲۰۲